

PAPP ILONA

Szolgáltatások és privatizáció a vállalkozások szemszögéből

Magyarországon a gazdaság nyitásának, a külföldi működő tőke bevonásának gazdasági oldalról a *hiányzó infrastrukturális feltételek* – elfogadható távközlési, kommunikációs feltételek, lakás és üzlethelyiségek, megfelelő színvonalú pénzügyi és üzleti szolgáltatások stb. – *nem egyszerűen hátráltató, gátló, hanem akadályozó tényezőivé váltak*. A nyolcvanas évek végének magyarországi szolgáltatási jellemzői kifejezetten igényelték a magánvállalkozások dinamikus bővülését, a meglévő hiányhelyzet megszüntetését.

A kutatásunk által mélyebben vizsgált 1990-1993. közötti időszak egészének értékelésénél ez az induló helyzet és ennek következményei egyetlen terület értékelésénél sem hagyhatók figyelmen kívül, illetve ezek „elfelejtése” téves következtetésekre vezethet. A vizsgált négyéves időszakban a tercier szektor több szempontból nem megfelelő állami kezelésében a szubjektív hibák, a felkészületlenség, a csoportérdekek érvényesülése mellett szerepe volt annak az objektív „starthelyzetnek”, ami a szolgáltatások korábbi fejlődési tendenciái eredményeként Magyarországon a nyolcvanas évek végére kialakult. Ennek jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze:

– A rendszerváltás idején a szolgáltatások területén jellemző tarthatatlan helyzeten, időben, a belső szerves önfejlődés alapvetően nem lehetett képes változtatni. Az optimális fejlődéshez – a XIX. század gyakorla-

tához hasonlóan – az állam tudatos, átgondolt, a szektor egészére különböző módokon kiterjedő szerepvállalására lett volna szükség. Ezzel szemben, az időszakban *nem alakult ki* egy olyan kiforrott gazdaságpolitikai, *szolgáltatásfejlesztési koncepció*, amely a belső összefüggéseket és a külső kapcsolódásokat kellően figyelembe véve, vezérfonalat adott volna az állami cselekvés és a vállalkozók számára a tercier szektor egészét illetően, s kellően orientálta, vonzotta volna a külföldi tőkét.

– Az előző gazdasági rendszer jellemzőiből következően, törvényszerűen *hiányzott az a szolgáltatási kör, „vállalkozási infrastrukturális háttér”,* amely a magánvállalkozások alapításához, normális működéséhez egy piacgazdaságban adott. Ezt a hiányt kellő időben csak egy átmeneti, de jelentős állami szerepvállalás, s ezen belül anyagi ráfordítás, kedvezmények s kontroll pótolhatta volna. Ennek elmulasztása miatt a vál-

lalkozásindítás és működtetés jogi, ügyintézési, tanácsadási, adózási, pénzügyi stb. „infrastruktúrájának” kialakulása spontán és kényszerű volt, részben elkerülhető negatív hatásokkal, anyagi veszteségekkel.

– A nyolcvanas években számos szolgáltatás esetében a magánszektor megjelenésének egyetlen lehetséges útja volt *az új vállalkozás indítása*, ugyanis ezeken a területeken nem volt mit privatizálni.

– A piacgazdaság térhódításához a szolgáltatások esetében induláskor elengedhetetlen lett volna az állami „játékszabályok” kidolgozása. A később megtett, vagy a vizsgált időszak végéig is *hiányzó lépések negatív következményei* szempontjából utalhatunk a reklámszolgáltatások, a csomagküldő kereskedelem, egyes pénzügyi tevékenységek, vagy a biztosítás és a szerencsejáték területeinek széles körben ismert eseményeire, botrányaira, veszteségeire.

A nyolcvanas évek végére a magyar gazdaságra nemcsak a szolgáltatások fejlett országoktól való lényeges és növekvő lemaradása volt a jellemző, hanem egyrészt a tercier szektor elmaradt a gazdaság általános fejlettségének szintjétől is, másrészt a szolgáltató szektor belső struktúrája messze került egy piacgazdasági berendezkedés által igényelt szerkezettől.

Piacgazdasági viszonyok között a szolgáltatások helyzete több szempontból alapvetően eltér a termékpiaci általános jellemzőktől. A szolgáltatások eleve piaci és nem-piaci csoportba sorolhatók, s a vizsgált négyéves (1990 és 1993 közötti) időszak negatívumainak egy jelentős része abból következett, hogy nem történt meg az elhatárolás.

A szolgáltatások több területén piacgazdasági viszonyok között is elkerülhetetlen az állam jelentősebb, vagy akár meghatározó szerepvállalása. Vizsgálataink szerint mind a mai napig *hiányzik* az ország távlati érdekeit középpontba állító *koncepció*, amely tisztázhatná: mi az állam feladata (ebben az esetben az állam alatt egyaránt értjük a központi államigazgatást és az önkormányzatokat), meddig terjed és miben nyilvánul meg a felelőssége, vagy a másik oldalon, mi az, „amihez az államnak semmi köze”, illetve mit kell szabályozni az adott szolgáltatási piac normális működése érdekében. Ezen alap hiányában természetesnek, szinte törvényszerűnek kell minősítenünk azt a bizonytalanságot, hullámozást, számos tévedést, vagy rövid távú részérdekek meghatározóvá válását (pl. a privatizáció öncélúsága, a költségvetés tehermentesítése), ami a szolgáltatások négyévi kezelését jellemezte. Az új kormányzat legelső feladatai egyikének tartjuk, hogy azt az alapvető hiányt minél gyorsabban szüntesse meg, mert enélkül egyetlen szolgáltatási területre sem lehet kialakítani a gazdasági és társadalmi fejlődést optimálisan szolgáló részkonceptiót, fejlesztési programot, vagy részprogramot.

A teljesség igénye nélkül az alábbiakban – kutatási eredményeinket és a nemzetközi szakirodalom megállapításait felhasználva – összefoglaljuk azokat a *sajátosságokat*, amelyek a szolgáltatások terén *meghatározóak lehetnek a magánvállalkozások alapítása, a szervezeti forma és méret, a magánszektor bővülése és az állam feladatai szempontjából*:

- A szolgáltatási igény-kielégítés jellemzően a termelés és felhasználás területi és időbeli egybeesése esetén valósítható meg, így a kielégítő el-

látáshoz decentralizált telepítési kényszer tartozik.

- Az infrastruktúrához tartozó szolgáltatási területek beruházásai, fejlesztései igen *nagy tőkeigényűek*, s a megtérülés jellemzően nem rövid távú.
- A szolgáltatások legnagyobb része egyedi, mással nem helyettesíthető. A vállalkozóknak a piaci verseny körülményei között rugalmasan alkalmazkodniuk kell a sokszor szezonálisan, máskor napszak szerint ingadozó kereslethez. Ez a vállalkozástól folyamatos kapacitás-átcsoportosítást igényel, nem piaci viszonyok között, hiányhelyzetben viszont diktál, és a fogyasztó igényeit igyekszik rugalmasan átcsoportosítani.
- A szolgáltatások legnagyobb része *„helyhez kötött”*, mivel az igényeket lehetőleg a fogyasztók közelében kell kielégíteni, a távoli szállítás vagy utazás nehezíti a kielégítést, illetve rendkívül drágítja. Ebből következik, hogy a szolgáltatást legcél-szerűbben a fogyasztókhoz közeli, rugalmas kis egységekben szervezett vállalkozás nyújthatja. A legtöbb területen nincs indok ezen kis egységek koordinációjára, mivel azok teljesen önállóan is képesek működni. Az önálló kisvállalkozások szerveződése mellett szóló további érv, hogy a munkahelyek eszközigenye alacsony.
- A szolgáltatások területén a vállalkozás piaci sikerét befolyásolja, hogy a munka eredményét, annak minőségét másként lehet értékelni, mint a termékelőállításban. Az utóbbinál egyértelművé tehető egy-egy termék minősítési módszere. Egy javításnál, vagy a fodrásznál erre nincs mód. (A laikus megrendelő, de néha a szakember is, nehezen tudja elbírálni, hogy egy hiba kijavításához mekkora munkára van szükség, milyen alkatrészt kell kicserélni stb.). Ezért a szolgáltatások területén igen nagy szerepe van a bizalomnak és az erre épülő, a szolgáltatást végző és az igénybe vevő közötti személyes kapcsolatnak.
- A szolgáltatások sajátosságaihoz tartozik, hogy a piaci mechanizmusok közgazdasági törvényszerűségeinek

érvényesülése esetén a *szolgáltatók ára szükségszerűen gyorsabban nő*, mint a termékek ára. Ez abból következik, hogy a szolgáltatások kézimunka-igényesek, jó részük nehezen gépesíthető. Ebből kifolyólag ezen a területen a *termelékenység lassabban nő*, mint a termékeknél.

- A lakossági szolgáltatások egy része otthon is elvégezhető, így a vállalkozásoknak nemcsak a más vállalkozások jelentenek konkurenciát. Ennek mértéke a jövedelmi viszonyoktól, a megélhetési költségektől, valamint a szolgáltatások árától függ. Ezért a fogyasztási szolgáltatások ezen területein *„verseny”* folyik a szervezett szolgáltatások és az otthon végzett munka között.
- A szolgáltatások sajátosságai, a személyes kapcsolat és a bizalmi viszony a fogyasztó és a szolgáltató között a primer és szekunder szektornál *„kedvezőbb terepet”* jelentenek a *második, fekete gazdaság* kialakulásának, létének.
- A vállalkozás gazdasági hatékonysági és profitszempontjai nem minden szolgáltatásnál és nem minden településen teszik lehetővé a szükségletek kielégítését.

A külföldi tőke szerepe

A magyar gazdaság 1989-90. évi állapota s a tőkeviszonyok már a vizsgált időszak elején egyértelművé tették, hogy a piacgazdaságra való áttérés, a gazdaság szerkezetének és tulajdonviszonyainak átalakítása nem lehetséges jelentős külföldi tőkebevonás, szerepvállalás nélkül. A külföldi tőke szerepvállalását, a külföld *„segítségét”* illetően ugyanakkor *egyrészt* meg kell állapítani (de ezt a gazdasági szakemberek, a közgazdászok egy kis része már az időszak elején is jelezte), hogy elsősorban a politikusok, az állam felsőszintű vezetése teljesen megalapozatlan, túlzott várakozással, illúziókkal ítélte meg a mértékét, *másrészt* nagy valószínűséggel állítható, hogy ez a részvételi mérték végül elmaradt attól a lehetséges szinttől, ami az induló helyzetben, a magyar gazdaságban benne volt.

1. tábla
Vegyes tulajdonú szervezetek gazdasági mérlegbeszámoló adatai

Évek	Szervezetek száma	Alapítói vagyon	Külföldi tőkebefektetés	
		millió Ft	millió Ft	részarány (%)
1990	5 693	274 148,5	93 218,5	34,0
1991	9 117	475 589,0	214 967,0	45,2
1992	17 182	713 035,1	401 792,0	56,3

Forrás: APEH éves mérlegbeszámolók.

Az 1990-1993-as időszakban *ténylegesen megvalósult külföldi befektetések jelentős szerepet játszottak a magyarországi folyamatokban, a szolgáltatások néhány területén pedig kifejezetten meghatározóak voltak.* Az egyik lényeges, meghatározó folyamatot, a privatizációt, tartalmát és hosszabb távú kihatásait illetően ugyan több szempontból vitatható a külföldi cégek szerepe, de kétségtelen tény, hogy a külföldi tőke ebben a folyamatban jelentős szerepet játszott. Legalábbis erre utalnak azok az adatok, hogy a privatizációs bevételeknek kb. a felét teszik ki a devizabevételek, valamint az, hogy

ezen az úton a *külföldi tőkebefektetők mintegy 400-500 magyar vállalatban szereztek jelentős tulajdonosi pozíciókat.* Ugyanakkor az is tényként kezelhető, hogy a külföldi tőke mára elfoglalt pozíciót döntően nem az állami cégek privatizációjánál eszközölt vásárlásai határozták meg sok területen. A vizsgált időszak első három évében a külföldi tőke jelenlétének és emellett, egyidejűleg, az érdekeltségi körén belül, részarányának növekedését mutatják az 1. tábla adatai.

Az adatok, a befektetések dinamikus bővülése mellett, a *külföldi tőkének* azon egyre erőteljesebb szándékát, cél-

ját is tükrözik, hogy *minél nagyobb mértékű többségi részesedést akar szerezni befektetéseinél.* Ez a tendencia az utolsó évben még inkább felerősödött, az előbb említett célt még eredményesebben valósították meg a külföldi befektetők. 1993-ban ugyanis az új vegyes tulajdonú cégek összességében a külföldi tőke részaránya már 70,1 százalék volt.

A magyar gazdaságba a vizsgált időszakban befektetett tőke értéke meghaladja a 7 milliárd dollárt (1989-ben 500 millió, 1990-ben 900 millió, 1991-ben és 1992-ben egyaránt 1,7 milliárd, s 1993-ban a MATÁV privatizációjával együtt 2,2-2,4 milliárd), ennek többsége az adatok szerint az iparba került. Ez utóbbi megállapítás, s önmagában a tőkenagyság szerinti megoszlás vizsgálata azonban nagyon félrevezető lehet annak megítélésében, hogy a gazdaság mely területein milyen volt a külföldi tőke érdeklődése és befektetései révén milyen szerephez jutott. Az is tény ugyanis, hogy a külföldi érdekeltségű vegyes vállalkozásoknál már 1992 elején több mint 65% a szolgáltatási területeken működők aránya. Körökben egy év alatt 80%-kal nőtt a kereskedelemben és 50%-ot

2. tábla
A szolgáltatások területén 1993-ban alapított vegyes tulajdonú szervezetek alapítói vagyonadatai

Ágazat	Alapítói vagyon	Külföldi tőke	
	millió Ft	millió Ft	részarány (%)
Kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása, karbantartása	11 298,4	9 325,8	82,5
Szálláshely szolgáltatás, vendéglátás	1 802,8	1 416,3	78,6
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	16 716,8	10 668,0	63,8
Ebből: posta és távközlés	10 840,8	6 366,4	58,7
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatás	5 037,1	4 585,4	91,0
Ingatlanügyek, bérbeadás	3 703,5	2 943,5	79,5
Oktatás	83,5	47,6	56,8
Egészségügyi és szociális ellátás	784,8	364,8	46,5
Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás	302,4	251,7	83,2
Összesen	39 729,6	29 603,1	74,5

Forrás: Alapadatok a Statisztikai Havi Közlemények 1994. évi 1. számából. KSH. Budapest, 1994.

Az 1993-ban alapított vegyes tulajdonú társaságok adatai alapítói vagyron szerint

Az alapítói vagyron millió Ft	Szervezetek		Alapítói vagyron	
	száma	megoszlása (%)	millió Ft	megoszlása (%)
0 - 1	2 872	67,0	2 872,0	4,4
1,1- 10	1 011	23,6	3 468,9	5,3
10,1- 50	202	4,7	5 205,2	7,9
50,1-100	130	3,0	8 070,7	12,3
100,1-től	71	1,7	46 235,9	70,1
Összesen	4 286	100,0	65 852,7	100,0
Ebből:				
- magyar és külföldi érdekeltségű	2 310	53,9	44 042,5	66,9
- csak külföldi érdekeltségű	1 976	46,1	21 810,2	33,1

Forrás: Statisztikai Havi Közlemények 1994. évi 1. sz. KSH. Budapest, 1994.

meghaladóan a személyi és gazdasági, valamint közlekedési szolgáltatások területén tevékenykedő cégek száma. 1993-ban a terciér szektor egyes ágazataiban a külföldi befektetésekkel létrehozott vegyes tulajdonú szervezetek részesedési arányait a 2. táblában mutatjuk be.

Megállapítható, hogy 1993-ban az összes külföldi érdekeltségű cég több mint 70%-a a szolgáltatások területén jött létre, s ebben az évben már a befektetett tőke több mint 70%-a is a terciér szektorba került. A szolgáltatások területén újonnan alapított vegyes cégekben a külföldi részesedés aránya

74,5%, ami még az összes cégalapításnál szerzett 70,1%-os részarányt is felülmúlja. A külföldi tőkebefektetések gazdaságunk jellemzőire gyakorolt hatása azonban sokkal szélesebb, mint közvetlen érdekeltségükből következő szerepük. Megemlíthető például az a tendencia, amely a magyarországi vállalatok korábbi szolgáltatási önellátásával szemben a szolgáltatások külső szakkégekkel való végeztetése irányában megkezdődött. Elemzéseink szerint a külföldiek magyarországi befektetései élen járnak ennek a folyamatnak a gerjesztésében. Azt tapasztalhatjuk ugyanis, hogy például egy multinacionális vállalat magyarországi cégalapítása általában együtt jár 3-5 ugyancsak külföldi érdekeltségű szolgáltatási vállalkozás megjelenésével.

A külföldi befektetések, illetve pontosabban a vállalat alapítások szolgáltatás-orientáltsága egyidejűleg, közvetlenül és közvetve, jelentős mértékben elősegítette a magyar gazdaság vállalat-struktúrájának pozitív irányú átalakulását. Ezt a megállapításunkat támasztják alá a 3. tábla adatai, amelyekből látható, hogy 1993-ban az így létrehozott cégek több mint 95%-a kis vagy maximum közepes vállalat.

A magyar reklámpiac urai 1992-ben

4. tábla

Rang-sor	Cég neve	Árbevétel	
		Md Ft	az előző év %-ában
1.	McCann Erickson	2,2	196,7
2.	Young & Rubicam	2,1	150,7
3.	Saatchi & Saatchi BSB	1,9	192,6
4.	Ogilvy & Mather	1,7	111,7
5.	GGK	1,5	142,4
6.	Ayer Europrisma	1,3	202,9
7.	Topreklám/BBDO	1,2	171,4
8.	Euro RSCG/Havasi & Varga	0,8	131,1
9.	Lintas	0,8	n.a.
10.	D'Arc Masius Benton & Bowler	0,7	315,0

Forrás: Figyelő, 1993. május 20.

A külföldi tőkének az ország egészén belül elért gazdasági részesedését jelentősen meghaladja az egyes szolgáltatási területeken mára kialakult súlya, szerepe. Erre példaként hozható fel két olyan szolgáltatási terület, amely *piacgazdasági viszonyok között igen jelentős. Az egyik a biztosítási terület*, ahol a biztosítótársaságok tulajdoni szerkezetében uralkodó a külföldi tőke (63,7%), a hazai befektetők részesedése szerény mértékű. A társaságok egyharmada kizárólagos külföldi tulajdonban van.

A másik szolgáltatási terület a különböző átfogó elemzésekben általában meg sem jelenik, holott piacgazdasági, versenyviszonyok között igen fontos. *A reklám és a reklámszolgáltatás megváltozott szerepét és jelentőségét az állam nem ismerte fel, s így elmulasztotta mindazokat a szabályozási és más lépéseket, amelyek e terület negatívumait megelőzhetnék volna.* A külföldi tőke viszont már a vizsgált időszak elején kiemelt figyelmet tanúsított ezen szolgáltatási terület iránt, s mára ezen a piacon is kiugróan magas, meghatározó a külföldi érdekeltségű cégek szerepe, amit a 4. tábla érzékeltet.

A második, fekete gazdaság és a szolgáltatások

A második, fekete, vagy illegális gazdaságnak nevezett tevékenységi területről összességében egyértelműen megállapítható – minden ilyen irányú felmérés és kutatás ezt támasztja alá –, hogy *az elmúlt négy évben Magyarországon dinamikusabban bővült.* Ehhez azonban előjáróban rögtön két dolgot hozzá kell fűznünk. Az egyik az a tény, hogy a világ egyetlen országában sem sikerült még soha ennek a szférának a felszámolása, ami a jelenség mögött lévő igen mély gazdasági és társadalmi gyökerekre utal. A másik pedig az, hogy az illegális gazdasági szféra magyarországi bővülése nem 1990-ben kezdődött. A korábbi években végzett kutatásaink során csak a fogyasztási szolgáltatások területén, 1989-ben már 30-40 milliárd forintra becsültük a „feketén” végzett szolgáltatások értékét, s ezen a területen a nagyarányú bővülés

kezdetét az 1987. évi adóreform által megteremtett vállalkozói és fogyasztói közös érdekelttséghez kapcsoltuk.

A második gazdaság nagyságáról, bővüléséről a különböző kutatások eltérő számszerű becslésekkel, eredményekkel végeztek, ami természetes, hiszen ennek a szférának az objektív felmérése, számbavétele, megfigyelése nem lehetséges. Abban viszont valamennyi publikált értékelés megegyezik, hogy ezen szféra folyamatosan bővül. Így ha ez a tendencia nem áll meg, akkor nem a fejlett piacgazdaságokhoz fogunk közeledni, hanem Peruhhoz, ahol a GDP 40%-át „állítják elő” ebben a szektorban.

Megjegyezzük, hogy a különböző kutatásokat is felhasználva készült el a Kék Szalag Bizottság jelentése a rejtett gazdaságról, amely szerint Magyarországon 1992-ben 650 milliárd forint jövedelem képződött a második gazdaságban, s ez mintegy 30%-kal növelte meg a dokumentált GDP-t.

A második gazdaság létének, teljes felszámolhatatlanságának okait a nemzetközi kutatások is több tényezőben jelölik meg. Ezek között általában szerepel a lakosság szegény rétegei szükségleteinek részben csak ezen az úton való kielégíthetősége, a munkanélküliség, az adófizetés elkerülésére való törekvés, a legális vállalkozói szférába történő belépési korlátok. Nyilvánvaló, hogy ezek a tényezők a hazai illegális szféra létében is szerepet játszanak. Emellett azonban, több kutatással összhangban, két „sajátos” hazai tényező külön is kiemelését érdemel. Az egyik a magyarországi vállalkozások túlzott adóterhei, a legális vállalkozásokat érintő elvonások túlságosan magas szintje. Ezt ugyan állami oldalról azzal próbálják cáfolni, hogy Magyarországon sem a társasági adó, sem a személyi jövedelemadó szintje nem kiugróan magas, ha Európa más országaival vetjük össze. Azonban ez az érvelés nem fogadható el, ha egyrészt az adóalapokat, az adórendszer belső szerkezetét is megvizsgáljuk, másrészt pedig ezen két adónemen túl figyelembe vesszük az összes többi – az igen magas TB járuléktól kezdve a helyi adókon át egészen az elkülönített állami pénzalapokba történő növekvő

befizetési kötelezettségekig terjedő – elvonásfajta, amely a vállalkozói oldalról lényegében ugyanolyan „adóterher”.

A másik ugyancsak általános tényezőcsoport a *magyarországi átmeneti állapot, a privatizáció.* A Kék Szalag Bizottság jelentése szerint a rejtett gazdaságból származó jövedelem 88%-a 1992-ben a hazai privátszektorból származott, aminek hozzájárulása a teljes GDP-hez csak 42%-ot tett ki. A bizottság által közzétett adatok a második gazdaság és a magánszektor bővülése között szoros kapcsolatot mutatnak, amiből az is következik, hogy a magánszektor további terjedése együtt fog járni a rejtett gazdaság kiszélesedésével. *Ezt az utóbbi következtetést azonban a magunk részéről nem tudjuk teljesen osztani.* Egyrészt úgy ítéljük meg, hogy már a közelmúltban történt – bár sajnos igen megkétszerezve – néhány olyan állami lépés, intézkedés, amely egyes területeken gátat szab az illegális, fekete tevékenység terjedésének, másrészt ami ennél is lényegesebb, *bízunk abban, hogy a jövőben egy tudatosabb állami gazdaságpolitika alapján, időben, szakszerű lépések történnék a visszaszorítás érdekében,* és mindenekelőtt rövid időn belül megszűnik a vállalkozókat a szürke és fekete felé ösztönző túladóztatás.

A nemzetközi tapasztalatokat figyelembe véve azonban rá kell mutatnunk arra, hogy *elsősorban a szolgáltatások területén lenne irreális cél a második gazdaság teljes megszüntetése.* Az eddigiekben említett okok mellett ennek alátámasztására még az alábbi tényezőket említjük meg:

– Egyes – s Magyarországon nem kis számú – települések, lélekszámukból adódóan, eleve nem rendelkeznek olyan fizetőképes kereslettel, amely több szolgáltatási tevékenységnél akár csak egy legálisan működő vállalkozó „megélhetését” is biztosíthatná.

– A szolgáltatások jelentős részéhez sajátosságként kapcsolódó bizalmi viszony a szolgáltatást nyújtó és az igénybevevő fogyasztó között kiszűrhetetlenné, külső szervek által megakadályozhatatlanná teszi a „zsebből zsebbe” fizetés bizonyos szintjét.

A magánszféra súlya, aránya, szerepe

A magyarországi társadalmi és gazdasági rendszerváltás után evidens elsődleges követelményként jelentkezett a tulajdonviszonyok alapvető átalakítása, az állami tulajdon lebontása és a magánszektor előretörésének biztosítása. Az állami vagyonnak 1990-1993 között kb. a 20-25%-át sikerült értékesíteni úgy, hogy abból számottevő árbevétel is keletkezett. Ez a felszámoló szervezet kezére jutott vagyonnal együtt kb. 35-45%-os privatizációs részarányt jelent. Ehhez hozzátevé a nézetünk szerint (ellentétben az elmúlt négy év több politikai megközelítésével, a szövetkezetekhez való állami viszonyulással) egyértelműen a magántulajdonhoz tartozó szövetkezeti szektort és részben már az előző rendszerben meglévő magánvállalkozói szektort, úgy becsülhető, hogy 1993-ban a Magyarországon *előállított GDP mintegy 55%-át már a magánszektor adta*. Ezzel lényegében teljesítettnek vehető az az 1990-ben még nagyon feszítettnek tűnő célkitűzés, hogy a 4 éves ciklus végéig el kell érni a magánszektor 50%-os részarányát. Úgy értékelhető, hogy a *magánszektor gyors hazai előretörése a privatizáció egyik legfontosabb eredménye*. Az állami vagyon „magánosítása” azonban csak kisebb részben járult hozzá a magánszektor hazai részarányának növekedéséhez. Kétségtelen szépséghibája ennek a folyamatnak az is, hogy a magánszektor aránya erőteljesen csökkenő nemzetijövedelem-termelés mellett ment végbe. Ugyancsak kedvezőtlen, hogy a magánvállalkozások jelentékeny hányada a nem legális gazdaság keretei között működik, illetve terjeszkedik.

A *magánszektor 1993 végére kialakult részaránya* (amely a különböző mérőszámok esetében eltérő, s azt is meg kell jegyezni, hogy nem minden esetben lehetséges a jelenlegi viszonyok között az állami és magántulajdoni részesedés szétválasztása, pontos meghatározása) *több folyamat együttes eredményeként jött létre*. A magánszektor bővülésében egyaránt szerepe volt a külföldi beruházásoknak, a hazai

magánbefektetőknek, az új egyéni vállalkozók tömegeinek, a kárpótlásnak és a privatizáció különböző útjainak, módszereinek. Ez utóbbiak elemzésére már számos tanulmány készült és készül, amelyeket nem akarunk megismételni. Ezen területről csak a kifejezetten szolgáltatási területekhez kötődő programmal foglalkozunk, a tercier szektorbeli magánszféra kialakulásához kapcsolódóan.

A *tercier szektor magánvállalkozásai létrejöttéhez az alapot egyértelműen a rendszerváltás, a piacgazdaságra való áttérés megkezdése* adta. A magyar gazdaságban számos, eddig ismeretlen szolgáltatást kínáló vállalkozás jelent meg. Az 1988-as új adórendszer előtt természetesen szükség sem volt adótanácsadó cégekre, de a közelmúltig ugyancsak megbízás nélkül maradt volna egy PR-ügynökség, egy fejvadász cég vagy számos pénzügyi és más gazdasági tanácsadással foglalkozó vállalkozás is. *A mára több ezres nagyságrendű, különféle reklámszolgáltatást kínáló vállalkozás a reklám alapvetően megváltozott szerepének köszönheti lételemét*. Jól tetten érhető az a folyamat, hogy a korábban saját szervezeten belül végzett szolgáltatások egy jelentős részét a vállalatok nem maguk végzik, hanem arra szakosodott szolgáltató vállalkozóktól veszik meg a számukra szükséges őrzés-védelmi, hirdetési-reklám, takarítási vagy karbantartási munkákat.

Az új vállalkozások jelentős része már induláskor szakcéget vesz igénybe könyvelési, ügyviteli, adózási feladatainak ellátására, és széleskörű pénzügyi, jogi szolgáltatásokat igényel külső vállalkozóktól. A szolgáltatási piacok iránti átlagot meghaladó külföldi érdeklődést egyértelműen mutatja az a tény, hogy már 1991-ben a külföldi érdekltségű vállalkozások több mint 65%-a a szolgáltatások területén működött akkor, amikor az összes jogi személyiségű gazdasági társaságnak csak 57%-a volt a tercier szektorban. *Ugyancsak a tercier szektorbeli magángazdasági részarány sajátossága, hogy a nyolcvanas évek végének „induló helyzetéből” következően számos szolgáltatási területen a magánszektor*

létrejöttének egyetlen lehetséges útja az új vállalkozás alapítása volt, miután nem volt mit privatizálni. Ez volt a jellemző több üzleti szolgáltatási területre, így jöttek létre például a fejvadász cégek, a PR-ügynökségek, a több száz őrzés-védelmi szolgáltató vállalkozás, ezres nagyságrendben az adó és pénzügyi tanácsadó cégek, a céginformációs szolgáltatások. Sajátos módon az új cégalapítás volt a jellemző út a reklám és hirdetési szolgáltatásoknál, annak ellenére, hogy itt azért lett volna mit privatizálni. Ezzel szemben több mint háromezer vállalkozás nem a privatizáció „terméke”. Ezeknél a szolgáltatásoknál a magánszektor részaránya vagy 100%-os, vagy azt erősen megközelítő.

A magánszektor mai meghatározó súlyának kialakulása szempontjából egy másik szélső típust alkotnak az ún. *fogyasztási szolgáltatások*. Az ide sorolt 39féle szolgáltatáscsoport teljesítményértékének már a hetvenes években a többségét, a nyolcvanas évek második felében pedig 70%-át a magánvállalkozás, akkori terminológia szerint a kisipar adta. Amellett, hogy ez a korábbi folyamat ezeknél a szolgáltatásoknál a magánszféra meghatározó, vagy kizárólagos szereplehetőségét bizonyítja, behatárolta a kilencvenes években e területeken a további aránynövelés lehetőségét. Itt a további magánvállalkozások létrejöttéhez az ún. *előprivatizációs törvény* teremtett alapot.

Vizsgálataink, elemzéseink alapján nagy biztonsággal állíthatjuk – annak ellenére, hogy a statisztikai megfigyelés fogyatékosága, hiánya miatt adatokkal nem mindig bizonyítható –, hogy a *tercier szektorban* az 1990-1993 között lezajlott folyamatok eredményeként *kizárólagos, vagy legalább 75% feletti a magánszektor részaránya* az alábbi területeken:

- biztosítás, biztosítási brókertevékenység;
- reklám;
- jogi, ügyvédi szolgáltatások;
- fogyasztási szolgáltatások (összesen 39féle) (ezt a megfigyelési kategóriát 1991-től a KSH megszüntette);

- tanácsadás;
- őrzés-védelem;
- ügyvitel, számvitel, adózás;
- kiskereskedelem;
- tolmácsolás, szakfordítás;
- céginformáció;
- kereskedelmi vendéglátás.

A privatizáció, a magánszféra társadalmi hatásai, megítélése, a vállalkozók véleménye

A magyar társadalom 1989-1990-ben döntő többségében a rendszerváltást, a tulajdon átalakítását akarta. Ugyanakkor az is állítható, hogy a döntő többség az alapkérdésekben sem volt tisztában az átalakulás gyakorlati lépéskényszerivel, hatásaival és következményeivel, s alig tudhatott valamit annak mi-kéntjéről. Így az sem volt a közvélemény előtt kellően világos, hogy egy ilyen nagyságrendű változásnak törvényszerűen jelentős arányban vesztesei is vannak, s ennek érzékelhetővé válásakor egyes csoportok természetesen nem csak egyes – esetenként hibás, szakmailag téves – lépéseket ítélték meg negatívan, hanem az egész folyamattal kapcsolatos vélemény is megváltozott. Figyelmet érdemel a jövőbeni lépések, tevékenység alakításánál, hogy a közvéleményben a magánvállalatok térnyerését egyértelműen támogató aránya az 1992. évi 42%-ról 37%-ra mérséklődött. A társadalom megítélése, viszonyulása a szolgáltatások területén egyértelműen pozitív, támogató a magánszektor dominanciájára vonatkozóan a vendéglátásban, az élelmiszer kiskereskedelemben, ugyanakkor kifejezetten a tiltakozás irányába mozdul el a bank- és biztosítási szektor magántulajdonlása esetén. Differenciált a társadalom viszonyulása a szolgáltatási szférában nem kis súllyal jelen lévő második, fekete, illegális gazdasághoz.

A közvélemény több olyan problémát, jelenséget is a privatizáció, a magánszféra kialakítása szerves részeként, „törvényszerű” következményeként értékel, amelyek teljesen más ka-

A vállalkozások motívumai 1993. szeptemberében
(százfokú skálán elfoglalt hely)

Kedvező piaci lehetőségek	57
Egy jó ötlet, újítás	50
A szabad élet	47
Állásvesztés, bizonytalan helyzet a munkahelyen	33
Befektethető tőke	32
Más vállalkozók sikerei	27
Kalandvágy	13
Kedvező hitelfelvételi lehetőség	8

Forrás: Keresztutak: Ajánlások a magánvállalkozások növekedéséhez. Center for International Private Enterprise, Budapest 1994.

tegoriába tartoznak, vagy elkerülhetők lettek volna. A gazdasági törvénykezésben elmulasztott jogalkotási lépések, a késve, vagy kapkodva meghozott jogszabályok, a fogyasztói érdekvédelem szinte teljes elhanyagolásának következményei mellett az általános gazdasági környezet, a világgazdaság hatásai is összemosódnak a privatizáció, az átalakulás kérdéseivel – a közvélemény megítélésében.

A magánvállalkozások motivációs tényezőit, a magánszféra, a privatizáció társadalmi megítélését illetően is részben komoly eltéréseket tapasztalhatunk az általánostól a szolgáltatások oldaláról közelítve. A magánvállalkozás motivációs tényezőit vizsgálva egy felmérés 500 fős minta alapján az 5. tábla szerinti eredményt hozta.

A szolgáltatási területen végzett *interjúink eredményei* a fenti eredményekhez képest *szignifikáns eltérést mutatnak*. A válaszokban például az állásvesztés, bizonytalan helyzet a munkahelyeken, illetve a munkahely privatizációs meghirdetése tényezőaránya meghaladja az 50%-ot, a befektethető tőke nem éri el a 20%-ot. Az utóbbi tényezővel kapcsolatban sajátosságként kiemelhetjük, hogy vizsgálatunk szerint a közvetlenül a lakoságnak szolgáltatást végző magánvállalkozók közül minden harmadik a

pénzintézetek helyett családi, rokoni vagy baráti kölcsönt vett igénybe a vállalkozásához.

Vizsgálataink szerint a tercier szektor magánvállalkozásainak egy jelentős részét az átlagosnál is jobban sújtják olyan problémák, mint:

- jogi szabályozási és környezeti hiányok, a bizonytalanság és kockázat magas mértéke;
- az önkormányzatok „vállalkozáspolitikája”, kiemelkedően a helyiségbér-alakítás és a helyiség-gazdálkodás motívumai;
- az információs és a pénzügyi rendszer fogyatékoságai;
- a rendkívül szűk hitellehetőségek és azok igen nagy terhei, a bankok túlzott fedezetigénye.

Néhány további következtetés, javaslat

A tercier szektor vállalkozási struktúrájának alakulása, a sikeres magánvállalkozás esélyének növekedése, a minőségi színvonal javulása szempontjából egyaránt pozitív tényként értékelhetjük, hogy a nemzetközi jellemzőket követően megindult és *dinamikusan bővül a franchise rendszerek* kialakulása a szolgáltatások területén. Ugyanakkor rá kell mutatnunk arra, hogy

szakmailag alapvetően tévesek a franchise „privatizációs eszköz”-ként való felfogására, értelmezésére irányuló próbálkozások. Az ilyen ténnyre vivő kombinálás helyett a franchise tényleges tartalmának és a benne rejlő lehetőségeknek (s ezzel együtt például a privatizáció mellett felmerülő jelentős többlettőke igényének) a minél szélesebb megismertetése mellett az elterjedés állami segítségét kell mielőbb megoldani (a fejlett piacgazdaságokban az indulást, a rendszerbe történő bekapcsolódást állami preferenciák, tőkejuttatás, kedvezőbb hitelfelvételi lehetőségek stb. segítik).

A nemzetközi tapasztalatok közül ki kell emelni, hogy a fejlett piacgazdaságokban több szolgáltatásfajtánál erősen korlátozzák a magánvállalkozás lehetőségeit, illetve hosszú távon stabil az állami, vagy közösségi tulajdon dominanciája (lásd pl. Deutsche Bundespost, angol államvasutak, osztrák televíziózás stb.), s a nemzetközi tapasztalatok ezen területek privatizációs próbálkozásainál összességében negatív mérleget mutatnak. Ezek az ún. természetes monopóliumokkal jellemezhető szolgáltatási területeken az állam szerepe, felelőssége a fejlett országokban, a tulajdonstruktúrától függetlenül, meghatározó.

Egyes nyugat-európai országokban (pl. Nagy-Britannia) már-már társadalmi mentőprogramként kezelték a fejlődéssel túlhaladott vállalatok államosítását, feltételezve, hogy a gazdaságtalanság vagy a foglalkoztatottság (munkanélküliség) gondjai így direkt módon megoldhatók. Más országokban az állami tulajdonú cégek hatalmas holdingok láncolatát hozták létre (pl. Olaszország). A nemzetközi tapasztalatokat és a szakmai szempontokat figyelembe véve *szükségesnek tartjuk a tercier szektor ezen területeire vonatkozó eddigi privatizációs elgondolások, „konceptiók” teljeskörű felülvizsgálatát.* Ugyancsak szükségesnek tartjuk mielőbb kialakítani *a természetes monopóliumok egyedi szabályozását, sajátosságainak megfelelően, s a fejlett országok modelljeinek figyelembe vételével.* E reguláció alapvető versenypolitikai érdek is, hiszen enélkül a társadalmi jóléti többlet csökken.

A szabályozást az adott területek esetleges privatizációja előtt kell kialakítani, hogy az egyértelmű eligazítást adjon a területekre irányuló külföldi működőtőke-beruházások számára.

Az elmúlt négy év eseményei a tercier szektorban egyértelműen bizonyítják, hogy Magyarországon alapvetően tisztázatlan az állam szerepe, feladata, felelőssége. Az alapvető hiány pótlását halaszthatatlannak tartjuk, mert különben az eddig sem jelentéktelen zavarok tovább fokozódnak. Az elmúlt négy év gyakorlatától eltérően egyértelművé kell tenni, hogy a magánszféra folyamataiért, problémáiért, veszteségeiért az állam nem felelős, azt nem kompenzálja. Így például munkavállalói oldalról egy bármilyen szolgáltatási területen a magánszférában dolgozó nem minősülhet sem köztisztviselőnek, sem közalkalmazottnak. Míg egy megfelelően tisztázott viszonyrendszerben például érthető az állam magatartása a bankrendszer egészének stabilitása érdekében tett lépésinél, addig már erősen vitatható az 1992. évi bank-csődöknél tanúsított fizetőképessége és elfogadhatatlan a Heves és Vidéke Takarékszövetkezet 1993. évi csődje esetén a célrészjegyek állami költségvetési pénzből történt kifizetése.

Az előző témakörhöz hasonlóan jelentőségében túlmutat a tercier szektoron a szolgáltatások területén tapasztaltak alapján azon feltevésünk, javaslatunk, hogy *a jövőben a domináns piaci pozíciók és az oligopol struktúrák privatizáció során történő átöröklésének versenypolitikai ellenőrzés mellett kell végbemennie.*

A működőképes verseny egyértelmű feltétele olyan kereskedelempolitikai eszközrendszer megléte, amely viszonylag alacsony belépési költséggel lehetővé teszi a potenciális külföldi versenytársak piacra lépését. A privatizációk előkészítése során a kormányzat illetékes hatóságainak nyilatkozniuk kell arról, hogy – a piacra lépési korlátok jellegének és mértékének figyelembevételével – milyen intézkedés szükséges a verseny megőrzéséért, illetőleg az adott piac potenciális megtámadhatósága szempontjából. Ennek egyértelművé tétele különösen azért

fontos, hogy a privatizációhoz kapcsolódó külföldi működőtőke tulajdonosai egyértelműen eligazodhassanak.

Végül: a privatizáció jövője érdekében javasoljuk végre komolyan venni számos nyugati szakértő már évekel ezelőtt adott tanácsát, amely a privatizáció ütemének és a gazdasági, pénzügyi és vásárlóerő összhangjára utalt. Nem tudjuk osztani általában sem, de a szolgáltatások – ezen belül kiemelten a közszolgáltatások esetében sem azokat a megközelítéseket, amelyeket az egyik kutató úgy fogalmazott meg, hogy „... a privatizáció továbbra is az átalakulás egyik legfontosabb célkitűzése, mégpedig öncél. Öncél abban az értelemben – bármennyire sokat bírálják is ezt a megfogalmazást –, ahogy azt a tulajdonosi stratégia korábbi változatai kimondták: a privatizáció legfontosabb célja önmagában az, hogy az állami tulajdon részaránya csökken, és ezzel a vagyontulajdonosok működésének hatékonyabb formái alakulhatnak ki” (Voszka Éva: A privatizációs célok és eredmények átfogó értékelése, ellentmondásai és ezek feloldásának lehetséges módszerei. PRODINFORM – tanulmány, Budapest 1992.).

Ezekkel szemben éppen azt tartjuk szükségesnek, hogy *az eddig alkalmazott privatizációs módszereket átfogóan felülvizsgálják.* Ahol csak az öncél, vagy a politikai népszerűség dominált, de a módszer a gazdaságot nem vitte előre, hatékony tulajdonost nem „teremtett”, ott e módszert meg kell szüntetni.

A jövőben a privatizáció csak olyan eszköz legyen és olyan mértékre korlátozódjon, amely a gazdaság jobb, hatékonyabb működőképességét, a nemzetgazdaságot és a társadalom fejlődését szolgálja.

*

A cikk az Állami Vagyonügynökség megbízásából készített „A szolgáltatási szféra és a magánvállalkozások 1990. és 1993. között” c. kutatás alapján készült.